

Sa‘dî-i Şîrâzî Kimdir?

Who is Saadi Shirazi?

Çeviren/Translator
Çetin KASKA

Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü

Research Assistant, Istanbul University Faculty of Literature, Department of Persian Language and Literature

İstanbul / Turkey

cetinkaska@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1168-5522

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Çeviri / Translated Article

Geliş Tarihi / Date Received: 09 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

DOI: 10.5281/zenodo.3250324

Atıf / Citation: Kaska, Çetin. "Sa‘dî-i Şîrâzî Kimdir?". *Van İlahiyat Dergisi*, 7/10 (Haziran 2019): 114-136. doi: 10.5281/zenodo.3250324

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz¹

Sa‘dî-i Şîrâzî Fars edebiyatının en büyük şairlerindedir. Şîrâz‘da doğmuş ve şiirlerinde Sa‘dî mahlasını kullanmıştır. Nizâmîyye Medresesi‘nde eğitim almış ve hayatının büyük bir kısmını seyahatle geçirmiştir. Birçok şair, edip, mutasavvıf ve din âlimleriyle tanışmış, onlarla sohbet etmiştir. Bütün dünyada muteber bir yere sahip olan Gülistân ve Bûstân adlı eserleri yazmıştır. Sa‘dî hassas bir ruha, nazik bir kalbe, kıvrak bir zekâyâ ve sarsılmaz bir imana sahiptir. İyiliği över, onu öğütler, kötülüğü yerer ve ondan sakındırmaya özen gösterir. Bu makalede Sa‘dî‘nin hayatı birçok eserden yararlanılarak incelenmiş ve hakkında bilinmeyenler bütün yönleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sa‘dî-i Şîrâzî, Bûstân, Gülistân, Nizâmîyye Medresesi

Abstract

Saadi is one of the greatest poets of the Persian literature. He was born in Shiraz and used the pseudonym of Saadi. He received his education in the Nizâmîyye Madrasah and travelling took a great part of his life. He met many poets, men of literature, sufis, and religious scholars and had the chance of making conversations with them. He wrote “Gulistân” and “Bustân” two literary works renowned in the World. He was a man of sensitive spirit, gentle heart, subtle wit and unyielding faith. He would care to praise and advise goodness; depreciate and caution against evil. In this essay light is shed on many aspects of Saadi’s life.

Key Words: Saadi Shirazi, Bustan, Gulistan, Nizâmîyye Madrasah.

¹ Farsça olarak kaleme alınan makalenin künyesi: Zebîhullâh Safâ "Sa‘dî", *Târîh-i Edebiyât Der Irân*, Çâp-ı Şeşom, Enteşârât-ı Ferdovs, Tehrân, 1368, 1/3: 584-614. Makalenin başındaki Türkçe ve İngilizce özet çevirmen tarafından hazırlanarak eklenmiştir.

Sa‘dî hakkında çeşitli kaynaklara başvurulabilir. Özellikle son yıllarda onun hakkında yazılan makale sayısı sınırsızdır. Onları hepsini burada zikretmek olanaksızdır. Tavsiye edilen en önemli kaynak ve makaleler aşağıda yazılmıştır:

- 1-Şeddü'l-İzâr fî hadî'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr, Muînüddîn Ebü'l-Kâsım Cüneyd-ı Şîrâzî, nşr. Mirza Muhammed Kazvînî-Abbas İkbâl Aştîyânî, 1328, 461-63
- 2-Târîh-i Güzîde-i Hamdullâh Mustevfî, nşr. Abdul Hüseyîn Nevâî 734, 35
- 3-Mücmel-i Fasîh-i Hâfî, nşr. Seyyid Mahmûd Ferah, 691
- 4-Sa‘dî Külliyyât‘ına Bîsütûn adıyla anılan Alî b. Ahmed‘in yazdığı mukaddime.
- 5-Habîbü'l-Seyr, Mîrhând, Çâp-ı Tehran, 2: 561, 563, 564.
- 6-Nefehâtü'l-Üns, Câmî, Çâp-ı Tehran, 600-1.
- 7-Tezkiretü'l-Şua‘râ-i Devletşâh-i Semerkandî, Çâp-ı Tehran, 223, 232.
- 8-Mecâlisü'l-Üşşâk-i Kemâleddîn-i Gâzergâhî, Sultan Hüseyîn Bâycarâ, Çâp-ı Hind, 123, 294.
- 9-Letâ‘ifü‘t-Tavâ‘if, Fahreddîn Alî Safî-yi Sebzvârî, 259.
- 10-Mecâlisü'l-Müminîn-i Kâzî Nurullâh-i Şuşterî, Çâp-ı Tebriz, 203, 292.
- 11-Heft İklîm, Emîn Ahmed-i Râzî, Çâp-ı Tehran, 1: 196, 203.
- 12-Âteşkede-i Âzer, Çâp-ı Bombay, 269.
- 13-Merâhü'l-Hayâl-i Emîr Şîr Alî Hân Lûdî, Çâp-ı Bombay, 44-5
- 14-Riyâzü'l-Ârifîn, Hidâyet, Çâp-ı Tehran, 1316, 143.
- 15-Mecmu‘l-Fusahâ-ı Hidâyet, 1: 274.
- 15-Bahâristân, Samsâmü‘l-ddevle Mîr Abdulrezzâk, Çâp-ı Modras, 300-7.
- 16-Târîh-i Dorost Der Gozeşt-i Sa‘dî Be Kalem-i Merhûm Sa‘d-i Nefîsî, Mecele-i Dânişkede-i Edebiyât-i Tehrân, Şomâre-i Evvel, Sâl-i Şeşom, Mihrmâh, 1377, 64, 82.

17-Sa‘dînâme, Sa‘dî hakkında yazılan birkaç makaleden oluşmaktadır. Eski Kültür Bakanlığı Baskısı (Şimdiki Milli Eğitim Bakanlığı) Mecele-i Âmûziş ve Perveriş, Behmen İsfend, 1316.

18-Basilan Bûstân, Gülistân ve Külliyyât-ı Sa‘dî‘ye sayısız önsözler yazılmıştır. Bunlardan özellikle Merhûm Abdulâzîm Hân Karîb‘in Gülistân-i Sa‘dî‘ye ve Muhîd Tebâtebâi‘nin Bûstân-i Sa‘dî‘ye yazdığı önsözler önem arz etmektedir. Aynı şekilde sayısız ve farklı makalelerde, fihristlerde, dönemin edebi eserlerinde ve edebi sözlüklerde Sa‘dî hakkında bilginlerin görüşleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerden bir tanesi de Şiblî Numânî‘nin Şi‘rî‘l-Âcem adlı kitabında şeyh Sa‘dî hakkında yazdığı bölümdür.

El-Şeyhü'l-İmâmü'l-Muhakkık, Melikü'l-Kelâm, Efsehü'l-Mütekellimîn² Ebû Muhammed Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrifü'l-Sa'dî-i Şîrâzî kuşkusuz Firdevsî'den sonra Fars edebi sahasını kendi şaşırtıcı ışığıyla aydınlatan en büyük şairdir. Bu ışık o kadar kuvvetlidir ki yedi yüzyıl geçmesine rağmen hala tesirinden bir şey kaybetmemiştir. Bu tesir Farsça ile birlikte kalıcı olmuş ve öylece de devam edecektir. Onun fasih üstadlık dili, aşk, muhabbet ve gönül dilinin bütün inceliklerine sahiptir. *Âdemiyet* adlı kasidesinde bu manayı kâmil bir şekilde beyan etmiştir.³

Bu büyük üstadın ad, neseb ve vefat tarihi hakkında yazarlar ve eski müellifler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Büyük ihtimalle bu ihtilaf Sa'dî'nin şöhretinin yayılması, avam ve havas arasında namının önem kazanmasından kaynaklanmaktadır. Eski kaynaklar incelendiğinde ad ve nesebi tam olarak bu makalenin başında yazıldığı şekildedir. Ancak bu konu hakkında yazılmış muhtelif kaynaklara bakıldığı zaman gerçekten şaşırmamak mümkün değildir. İşte muhtelif kaynaklara bakmanın neticesi:

Sa'dî'nin adı, künye ve nesebinin beyan edildiği en eski kaynak *Mecmü'l-Âdâb fî Mu'cemü'l-alkâb*'dir. Yazarı Sa'dî'nin muasırı, onunla irtibatı olan ve yazışan İbnü'l-Fûtî (ö.723)'dir. Kendisi 660 yılında Sa'dî'ye bir mektup gönderip onun bazı Arapça şiirlerini istemiştir. İbnü'l-Fûtî, Sa'dî'nin adını şöyle yâd etmiştir: "Sa'dî-i Şîrâzî adıyla tanınan Muslihiddîn Ebû Muhammed Abdillâh b. Müşerrif b. Muslih b. Müşerrif."⁴ İbnü'l-Fûtî'nin verdiği bu bilgide bir yanlışlık bulunmaktadır. İbnü'l-Fûtî, Sa'dî'nin adını lakabıyla karıştırmıştır. Bu yüzden lakabı olan Müşerrifüddîn silinmiş görünmektedir. Bîsütûn adıyla meşhur olan ve *Dîvân-ı Sa'dî*'nin ilk nüshasını Sa'dî'nin ölümünden 35 yıl sonra yani 727 yılında toplayıp tanzim eden, Sa'dî'nin şehrinde, onun tanıdıkları ve dostlarıyla birlikte yaşayan, Sa'dî'nin lakabını, ismini ve mahlasını kimsenin kafasında kuşku bırakmayacak şekilde yazan kişi Sa'dî ve İbnü'l-Fûtî'nin bir diğer muasırı Alî b. Ahmed b. Ebîbekr'dir. Bîsütûn, Sa'dî'nin adını şöyle yazmıştır: "Efendimiz, dönemindeki şeyhlerin şeyhi, muhakkiklerin örneği, mütekelliminin en fasihi, salıkların övüncü, ümmetin, hakkın ve dinin şeref kaynağı, İslam ve Müslümanların ıslahçısı Şeyh Sa'dî kuddise sirruh..." Eğer Sa'dî'nin adı bu uzun övgü ve tanımlamadan çıkartılırsa şu şekilde olur: Efsahü'l-Mütekellimîn Müşerrifüddîn (Şerrif) Muslih Sa'dî-i Şîrâzî. Buna göre Sa'dî'nin ismi Muslih'dir. Bu isim Sa'dî'nin annesinin atalarına ait olup eski

² Metinde zikredilen bu lakaplar Sa'dî'nin vefatından sonra edebi kitaplarda yazılmıştır.

³ Kasidenin matla beyti:

تن آدمی شریف است به جان آدمیت * نه همین لباس زیباست نشان آدمیت

İnsanlık vücudu insanlık canıyla şerefli, yoksa güzel elbise insanlık nişanı değildir.

⁴ *Târîh-i Dorost Der Gozeşt-i Sa'dî* ile Sa'dî hakkındaki bilgi veren daha önce zikredilen kaynaklar.

geleneklere göre Sa‘dî’ye verilmiştir. Bu iddiayı özellikle Sa‘dî’nin kendi el yazısıyla istinsah ettiği bir *Tayyibât* nüshası ispatlamaktadır. (718 tarihli Doktor Muhammed Hüseyin Lokmân Edhem’e ait olan *Külliyât* nüshasının bir parçasıdır.) Bu *Tayyibât* nüshasının altına şöyle yazılmıştır: “Bu kitap şeyh, imam, muhakkik, dinin ve milletin şeref kaynağı olan Şeyh Sa‘dî’nin hattıyla nakledilmiştir. Allah kabrini nurlandırın.”⁵

Şu noktayı gözden kaçırmamak gerekir: Sa‘dî’nin muasırı, Sa‘dî’ye birkaç övgü konulu kıta ve gazel gönderen, Sa‘dî ile mektuplaşan şair ve arif Seyfeddîn Muhammed Fergânî, Sa‘dî’yi sadece "El-Şeyhü'l-Ârif Sa‘dî-i Şîrâzî" unvanıyla yâd etmiştir.⁶ Yani Sa‘dî’nin şiiresel lakabı o dönemde bile büyük bir şöhrete sahiptir.

Ancak Sa‘dî’den sonra gelen bilgin ve yazarlar onun lakap ve ismini muhtelif şekillerde yazmışlar.⁷ *Târîh-i Gozide*’de Muslih b. Müşerrif-i Şîrâzî (Bu kitabın muhtelif nüshalarında şöyle yazılmıştır: Muslihiddîn b. Müşerrif, Müşerrifüddîn Muslih, Müşerrif b. Muslih) Câmî’nin *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde Şeyh Şerefüddîn Muslih b. Abdillâhü'l-Sa‘dî-i Şîrâzî, *Habîbü'l-Seyr*’de ilk önce Ebû Abdillâh Müşerrif b. Muslih Sa‘dî-i Şîrâzî daha sonra Şerefüddîn Muslih b. Abdillâh Sa‘dî en sonunda Muslihiddîn Sa‘dî-i Şîrâzî şeklinde yazılmıştır. *Mocmel-i Fesîh-ı Havâfî* adlı kitapta Melikü'l-Kelâm Şeyh Müşerrifüddîn Muslihü'l-Şîrâzî el-ma‘rûf be Sa‘dî şeklinde yazılmıştır. *Mecâlisü'l-Uşşâk*, *Tezkiretü'l-Şuârâ*, *Letâyifü'l-Tevâif*, *Mecâlisü'l-Mu‘minîn*, *Âteşkede* ve *Mirâtü'l-Hayâl* adlı eserlerde Şeyh Muslihiddîn Sa‘dî-yi Şîrâzî şeklinde yazılmıştır. *Heft İklîm*, *Bahâristân-ı Sohen*, *Riyâzü'l-Ârifîn*, *Mecmü'l-Fusahâ*’da Şerifüddîn Muslih b. Abdillâh-i Şîrâzî şeklinde yazılmıştır. En eski kaynak ve belgelere bakıldığında insanı şaşkına çeviren bu ihtilafların ortadan kalktığı görülmektedir.

Ayrıca şu noktaya değinmek elzemdir:

1-Şerefüddîn veya Müşerrifüddîn lakap ve isimleri hicri yedi ve sekizinci yüzyıllarda revaç kazanmıştır. O dönem büyüklerinden bazıları bu tür lakaplarla tanınmaktadır.⁸

2-Muslih veya Muslihiddîn de o dönemin revaçta olan isimlerindedir. Örneğin Sa‘dî’nin dayısı Kutbeddîn Mahmud-i Şîrâzî’nin⁹ atasının adı ile İbnü'l-Fûtî’nin ifade ettiği üzere Sa‘dî’nin babasının atasının adı bu isimle yâd edilmiştir.

⁵ *Sa‘dî-nâme*, 738-739

⁶ *Divân-ı Seyfeddîn Muhammed-i Fergânî*, Çâp-ı Müellif, 1: 111.

⁷ Bu konu hakkında zikredilecek kaynaklar burada beyan edilmeyecek çünkü daha önceki sayfalarda belirtilmiştir.

⁸ *Habîbü'l-Seyr*, Çap-ı Tehran, 3: 220, 59, 194, 44, 197, 344, 348.

⁹ *Habîbü'l-Seyr*, 3:197.

Şiirlerdeki "Sa'dî" lakabı hakkında farklı düşünceler bulunmaktadır. Önceki düşünörlere¹⁰ göre "Sâ'dî" mahlasını almasının nedeni Salgurlu Atâbek Sa'd b. Zengî (599-623) zamanında zuhur etmesi hasebiyledir. İbnü'l-Fûtî, *Mecmu'l-Âdâb* adlı kitabında "Sa'dî" mahlasını almasının nedenini Sa'd b. Ebî Bekr b. Sa'd b. Zengî'ye¹¹ olan bağılılığında kaynaklandığını belirtmiştir. Bu ikinci görüş muasır muhakkikler tarafından daha makbul görölmüştür. Ancak Sa'dî'nin şairlik adını Sa'd b. Zengî'den almış olması uzak bir ihtimal değildir, çünkü o atabeğın son döneminde yaklaşık 20 yaşında bir gençmiş. Aslında sahip olduğu harikulade istidat hasebiyle o dönemde şairliğe başlayıp zamanın kaidesine göre bir mahlasa ihtiyaç duyup onu da döneminin sultanından almış olabilir. Ancak muhtemelen henüz genç olduğu için Atâbek Sa'd'ın sarayına girip meddahları arasına dâhil olup, divanında ona övgü şiirleri söylememiştir. Eğer bu görüşü reddediyorsak o halde Sa'dî'nin 655 yılına kadar yani Fars'a geri dönüp, Atâbek Ebû Bekir b. Sa'd ve oğlu Sa'd b. Eb'u Bekir b. Sa'd b. Zengî'nin emri altında girip inayetlerine mazhar olana kadar, yani elli yaşına kadar hiç bir şiir söylemediğini ve hiç bir mahlasa gerek duymadığını kabul etmemiz gerek.¹²

Sa'dî'nin doğum tarihi kaynaklarda zikredilmemiştir, ancak *Gülistân*'daki sözlerine binaen yaklaşık 606 yılında doğduğu söylenebilir. *Gülistân*'ın girişinde şöyle diyor:

یک شب (روز) تأمل ایام گذشته می کردم و بر عمر تلف کرده تأسف می خوردم و سنگ سراجہ دل بہ الہاس آب دیدہ می سفتم و این بیت ہا مناسب حال خود می گفتم؛

ہر دم از عمر می رود نفسی * چون نگہ می کنم نماندہ بسی

ای کہ پنجاہ رفت و در خوابی * مگر این پنج روزہ دریایی

خجل آن کس کہ رفت و کارنساخت * کوس رحلت زدند و بار نساخت

Bir gece geçen günlerimi düşünüyör, telef ettiğim ömrüme üzüliüyor ve gönöl sarayının taşını gözyaşı elmasıyla delerken halime uygun olarak şu beyitleri söylüyordum:

Her an eksiliyor ömrümden bir nefes, bakıyorum da fazla bir şey yok geriye kalan.

Elli sene geçmiş ömründen, uykudasın hala. Keşke bilsen şu beş günün kıymetini.

Hiçbir şey yapmayıp, ahiret yolculuğuna çıkan kişiye yazık!

Şairin kendisi bu beyitlerde açıkça ömrünün çoğunun geçmesinden dolayı üzüntü duymuş ve elli yaşında olduğunu dille getirmiştir. Bu beyitleri *Gülistân*'ın dibacesinde yer alan kitabın telif tarihinin zikredildiği aşağıdaki iki beyit ile karşılaştırdığımızda:

در این مدت کہ ما را وقت خوش بود * زہجرت ششصد و پنجاہ و شش بود

¹⁰ Devletşâh, *Tezkiretü'l-Şuârâ*, 223; Diğer yazarlar; Mîrhând, *Habîbü'l-Seyr*; Âzer, *Âteşkede*; Hidâyet, *Mecmu'l-Fusahâ*.

¹¹ Merhûm Saîd-i Nefisî, *Târîh-i Dorost-i der Gozeşt-i Sa'dî*, Mecele-i Dânişkede-i Edebiyât.

¹² Sa'dî için önceki satırlarda bahsedilen "20 yaşında" ve "50 yaşında" tabirleri bir varsayım olup gerçek değildir.

Hoşça vakit geçirdiğimiz bu sıralarda hicretin 656.yılındaydık.

Amacımız öğüt vermektir, verdik de ve seni Allah'a emanet edip gittik.

Şöyle bir netice ortaya çıkıyor: 656 yılında Sa'dî yaklaşık olarak 50 veya buna yakın bir yaşta. Buna göre doğumu da daha önce zikrettiğimiz gibi 606 yılında veya buna yakın bir yılda vuku bulmuştur.¹³ Sa'dî, Şîrâz'da "din âlimleri olan" bir hanedandan dünyaya gelmiştir.¹⁴ Devletşâh şöyle der: "Sa'dî'nin babasının Atâbek'in hizmetinde bulunduğu söyleniliyor."¹⁵ Yani Atâbek Sa'd b. Zengî'nin hizmetinde bulunmuştur. Bu söz doğru kabul edildiğinde Sa'dî'nin babasının din ilmiyle uğraşmış olmasına engel teşkil etmez. Sa'dî de çocukluk yaşında babasından eğitim almıştır. Onun

¹³ Bazıları *Bûstân*'ın aşağıdaki beytine dayanarak Sa'dî'nin *Bûstân*'ı bitirip Salgurlar sarayına takdim ettiğinde 70 yaşında olduğuna ve buna göre 585 yılında doğduğu sonucunu çıkarmaya çalışmışlar:

الا ای که عمرت به هفتاد رفت * مگر خفته بودی که بر باد رفت

Gel buraya ey yaşı yetmiş geçmiş arkadaş! Uyumuş muydun ki ömrün boşa geçti dadaş?

Bu çıkarım her yönüyle yanlıştır çünkü birincisi Sa'dî bu beyti yaşını ifade etmek için söylememiştir. Muhtemelen bu beyti ve ondan sonraki beyitleri ömrü geçmesine rağmen ibret almayan birilerine nasihat vermek için yazmıştır. İkincisi eğer Sa'dî 585 yılında doğmuş olsa hicri yedinci yüzyılın başlarında genç olması, eserlerini o yüzyılın başlarından sonra ortaya koyması gerekmektedir, ayrıca o dönemde iktidarda olan kişilerin isimlerini eserlerinde yâd etmesi gerekmektedir. Ancak Sa'dî'nin eserlerinde zikrettiği kişiler veya irtibat halinde olduğu kimseler hicri yedinci yüz yılın ortalarında yaşamış kimselerden oluşmaktadır. Aynı şekilde daha önce belirttiğimiz gibi onun hiçbir mensur ve manzum eserinde Sa'd b. Zengî'yi (öl. 623) övdüğüne dair bir işaret görünmemektedir. O yüzden bu atâbek ve devlet ricaliyle bir ilişkisi yoktur. Onun Arapça kasidelerinde geçen kişiler hicri yedinci yüzyılın ortalarında şöhret bulmuş kimselerdir. Üçüncüsü eğer 585 yılında doğmuşsa vefat ettiğinde 106 yaşında olması gerekmektedir, bu da uzak bir ihtimaldir. Bazı son dönem tezkirecilerinin güvenilmeyen sözlerine kanıp bu kadar uzun yaşadığını kabul edemeyiz. Dördüncüsü daha önce dille getirdiğimiz beş beyitte bakarak bazıları Sa'dî'nin 655 yılında 70 yaşında olduğunu söylemişler. Eli yaşında olduğunu şu şiirinde bahsetmektedir:

چو پنجاه سالت برون شد ز دست * غنیمت شمر پنج روزی که هست

Ömrünün elli yıllı uçup gittiğine göre elinden, kalan beş günü ganimet say, geliyorsa elinden.

Sa'dî'nin bu beytinden nasıl onun yetmiş yaşında olduğunu çıkardıkları belli değildir. Neden yukarıdaki beyitten hareketle *Bûstân*'ı bitirdiğinde elli yaşında olduğunu dille getirmemişler? Gerçek olan şu ki bu iki beyitten hiç birisi şairin hayat hikâyesini ifade etmiyor. Aslında burada dille getirdiği şey *Gülistân*'ı 656 yılında bitirdiğinde elli yaşında olduğudur. Muhtemelen bütün bu istinatların sebebi Sa'dî'nin *Bûstân*'ında geçen 70 yaşındakilerle ilgili bir beyitten kaynaklanmaktadır. Sa'dî'nin işaret ettiği durumlardan biri de talebe olarak İbnü'l-Cevzî'nin hizmetinde bulunmasıdır. Muhakkıklar buna dayanarak Sa'dî'yi *Sâhibü'l-Muntezem* ve *Telbîs-ı İblîs* kitaplarıyla tanınan ve 597 yılında vefat eden İbnü'l-Cevzî'nin talebesi olduğunu iddia etmişler. O zaman talebesi Sa'dî'nin hicri altıncı yüzyılın ortaları veya ikinci yarısında doğmuş olmasını hesaplamaları gerekir, fakat Sa'dî'nin "Şeyh Ecel Âlem Ebü'l-Ferec b. Cevzî" adıyla kast ettiği kişi 656 yılında katledilen başka bir İbnî Cevzî'dir. Başka bir sorun da Sa'dî'nin *Gülistân*'ın beşinci babında anlattığı bir hikâyedir. Bu hikâyede Sa'dî'nin Kaşgar ülkesine varması ve Muhammed Harezşâh'ın Hitây ile barışmasını uygun görmesi anlatılmaktadır. Eğer bu hikâye doğru kabul edilse Sa'dî'nin o zaman yani 607 yılında en az 20 yaşında ve 585 yılında doğmuş olması gerekmektedir. Ancak bu tür hikâyeler ve hatta Sa'dî'nin Sûmenât putunun kırılması noktasındaki hüneri gibi hikâyeler kuşkuludur. Sa'dî'nin eserlerinden hareketle ahvali hakkında verilen muhtelif bilgiler sahil değildir. Sa'dî bütün hikâyelerinde ahlaki noktaları belirtmek için kendisini temsili olarak zikretmiştir, yoksa tarihi hakikatleri beyan etmek için değildir. Gerçeği yansıtmayan bu tür sözlere inanmak Sa'dî'nin gerçek hayat hikâyesini bulmak yerine zihinleri bulandırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

همه قبیله من عالمان دین بودند * مرا معلم عشق تو شاعری آموخت¹⁴

Benim kabiledeki bütün insanlar din ulemasıydı fakat senin aşkın bir öğretmen gibi bana şairlik dersi verdi.

¹⁵ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'l-Şuârâ*, 223.

hidayet ve nasihatinden nasiplenmiştir,¹⁶ ancak henüz çocuk yaşta yetim kalmıştır.¹⁷ Bazı rivayetlere göre daha sonra annesinin akrabalarından olan Kutbeddîn Şîrâzî'nin babası Mesûd b. Muslihü'l-Fârsî'den eğitim almıştır.¹⁸ İlk önce Şîrâz'da edebi ve şeri ilimleri okumuştur. Eğitimini tamamlamak için Bağdat'a gitmiştir. Bağdat yolculuğu Sa'dî'nin diğer uzun yolculuklarının başlangıcıdır. Muhtemelen bu yolculuğa 620-21 yılında çıkmıştır, çünkü Fars'tan çıkarken bir şiirinde dünyanın bir zencinin saç gibi birbirine karıştığını ifade etmiştir.¹⁹ Bu ifade Sultan Muhammed Harezşâh'ın oğlu Sultan Gıyâseddîn Pîrşâh'ın Şîrâz'a saldırması sonucu ortaya çıkan çetin durumu ifade etmektedir. Sultan Gıyâseddîn babasının ölümünden sonra askerleri toplayıp Irak ve Azerbaycan'ı fethetmiştir. Sultan Gıyâseddîn 620 yılı sonlarında Fars'a hareket etmiştir. Atâbek Sa'd Zengî'nin onunla savaşılabileceği kudreti olmadığından İstahr kalesine sığınmıştır. Gıyâseddîn Pîrşâh 621 yılı başlarında Şîrâz'a girip birçok Fars şehrini ele geçirmiştir. Sonunda Atâbek Sa'd'ın isteği üzerine Fars'ı ikiye bölmüş ve el-Nâsreddînüllâh aracılığıyla Irak'a geri dönmüştür.²⁰ Sa'dî bu tarihten sonra bir süre Bağdat'a kalmış ve oranın en önemli medresesi olan Nizâmiye Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir.²¹ Sa'dî, Bağdat'a bulunan ve Hûlâgû'nun (656) Bağdat'ı yağmaladığı sırada öldürülen Yahya b. Yûsuf b. Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdulrahman b. El-Cevzî'nin, "El-Muhtesip"²² lakaplı Cemaleddîn Ebû'l-Ferec Abdulrahman²³ adındaki oğlunu "şeyh" ve "mürebbi" olarak yâd etmiştir.²⁴ İbn Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîs-i İblîs* ve *Kitabü'l-Muntezem* kitaplarını yazan ve

ز عهد پدر یاد دارم همی * که باران رحمت بر و هر دمی
که در خریدیم لوح و دفتر خرید * ز بهرم یکی خاتم زر خرید

Rahmet yağmuru hep üstüne yağsın babamın, hatırlarım birçok şeyi döneminden babamın.

Rahmetli bir yazı tahtasıyla defter almıştı bana, bunlardan başka, altın bir yüzük almıştı bana.

مرا باشد از درد طفلان خبر * که در طفلی از سر برفتم پدر¹⁷

Ben çok iyi bilirim neler çeker biçare yetim, çocukken babamı kaybettim, kaldım yettim.

¹⁸ *Ravzâtü'l-Cenât fî Ahvâlü'l-Ülemâ Ve'l-Sâdât*, 509-723, 1367.

برون رفتم از تنگ ترکان چو دیدم * جهان درهم افتاده چون موی زنگی¹⁹

Dünyanın bir zencinin saç gibi karmakarışık olduğunu görünce, Teng-i Türkân'dan ayrıldım.

²⁰ *Tercüme-i Sîret-i Celâleddîn Mînkerebî*, Tehrân, 102-105, 1344.

مرا در نظامیه ادرار بود * شب و روز تلقین و تکرار بود²¹

Nizâmiye Medresesi'ndeyken maaşım vardı, gece gündüz çalışıyordum, tekrarlarım vardı.

²² *Havâdisü'l-Câme* (55-328) adlı kitapta onun hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Birkaç yerde el-Muhtesib lakabıyla yâd edilmiştir, sebebi yaklaşık olarak 633 yılından sonra İkinci İbn Cevzî'nin Bağdat'ın halifelik sarayında muhtesib olmasından kaynaklanmaktadır. Muhtemelen Sa'dî'nin semaya el koyma hikâyesinde muhtesibe olan iğneleyici konuşması İbn Cevzî'den kaynaklanmaktadır, daha sonraki dipnotlarda Ebû'l-Ferec b. El-Cevzî'ye işaret edilecektir.

²³ Onun hakkında bilgi edinmek için daha önce zikredilen bahislere ek olarak *Havâdisü'l-Câme* eserine, Merhum Mirzâ Muhammed Hân Kazvîni'nin hazırladığı *Cihângüşâ-yi Cüveynî*'nin üçüncü cildindeki haşiyeye bakılabilir. bkz. 3: 463-466.

²⁴ En büyük âlim Ebû'l-Ferec b. Cevzî beni çalgı, şarkı dinlemeden men edip halvet, uzlette çekilmemi söyledi, fakat tazeliğim, gençliğim galebe eder, heva ve hevesimi yenemezdim. Mürebbi olan o zâtn reyinin hilâfına giderek çalgıdan, herkesle konuşmadan hoşlanırdım. Hocamın nasihatı aklıma geldikçe kendi kendime şöyle derdim:

قاضی ار با ما نشیند برفشان دست را * محتسب گر می خورد معذور دارد مست را

Kadı bizimle oturursa neşe ile coşar, el çırpar, polis şarap içerse sarhoşu mâzur görür.

597 yılında vefat eden Ebû'l-Ferec b. El-Cevzî'nin torunu olduğuna daha önce değinmiştik.²⁵ Torunu dedesinin lakabı, künyesi, ismi ve unvanını kullandığı için bazı muhakkikler Sa‘dî'nin Ebû'l-Ferec b. El-Cevzî'yi işaret ettiği zannına kapılmışlar. Daha önce zikrettiğimiz gibi bu muhakkikler Sa‘dî'yi büyük İbn Cevzî'nin talebesi zannedip onun 597 yılında doğduğunu iddia etmişler, ama II. Ebû'l-Ferec 656 yılında yani Sa‘dî'nin *Gülistân*'ı bitirdiği yıl, Bağdat fethedilirken katledilmiştir. II. İbn Cevzî 631 yılında Bağdat'aki Mustenseriye medresesinde hocalık yapmıştır.²⁶ Muhtemelen Sa‘dî Nizamiye Medresesi'ne başladıktan birkaç yıl sonra, yaklaşık olarak 24-25 yaşlarındayken, yani daha gençlik çağının baharında bu üstadın hizmetine girmiştir. Şu noktayı da hatırlatmak lazım: İbn Cevzî, dedesi, babası ve kardeşlerinin hepsi Hanbeli mezhebine bağlı olup İmâm Ahmed Hanbel'in yolundan gitmişler. Sa‘dî'nin ona "şeyh" ve "mürebbi" demesindeki kasıt kendisine şeri ilimleri okutmasındandır, yoksa tasavvufî noktada değildir. Sa‘dî zamanında kendisine tasavvuf terbiyesini veren birkaç üstat bulunmaktadır. Onlardan en önemlilerinden biri de Şehâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî'dir. (ö.632) Câmî bu konuda şu ifadeyi kullanmıştır: "Birçok büyük şeyhle görüşen Sa‘dî, Şeyh Şehâbeddîn Sühreverdî'nin sohbetinde bulunmuş ve onunla aynı gemide yolculuk yapmıştır."²⁷ Câmî'nin son cümlesi Sa‘dî'nin bu konuda söylediği mazmunun mecburi bir yansımasından kaynaklanmaktadır, çünkü Sa‘dî'nin bu konudaki açıklamasının amacı sadece Sühreverdî ile yolculuk değildir. Muhtemelen onun sohbet ve hizmetinde bulunurken duyduğu arifane sözleri ifade etmektir.²⁸ Şehâbeddîn Sühreverdî'nin akide ve görüşlerinin tesirini, Sa‘dî'nin bazı sözlerinde görmek mümkündür.²⁹ Son olarak Sa‘dî sadece ariflerin görüşlerini öğrenmek ve

²⁵ *Safâ, Târih-i Edebiyât der İrân*, 2: 280-282

²⁶ *Safâ, Târih-i Edebiyât der İrân*, 2: 247-248

²⁷ Câmî, *Nefehâtül-Üns*, 601.

مرا شیخ دانای مرشد شهاب* دو اندرز فرمود بر روی آب²⁸
یکی آن که در جمع بدبین مباش* دگر آن که در نفس خودبین مباش
شنیدم که بگریستی شیخ زار* چو بر خواندی آیات اصحاب نار
شبی دانم از هول دوزخ نخفت* به گوش آمد صبحگاهی که گفت
چه بودی که دوزخ زمن پر شدی* مگر دیگران را رهایی بدی
به آزادمردی ستودش کسی* که در راه حق رنج بردی بسی
جوابش نگر تا چه مردانه گفت* که چندین ستایش چه گویی؟ بخفت
امیدی که دارم به فضل خداست* که بر سعی خود تکیه کردن خطاست

Su üzerinde gemide birlikte gittiğimiz zaman müşidim, şeyhim Şehâbeddîn Sühreverdî bana iki nasihat vermişti: İlki; kötü görenler, kötülük beğenenler arasında bulunma. İkincisi; Kibirli, kendini beğenmiş olma.

İşittim ki, şeyhim, cehennemlik hakkında nazil olan ayetleri okurken ağlamış.

Bir gece, bilirim, Sühreverdî Hazretleri cehennemden korkusundan sabaha kadar uyumadı, sabah vakti de şöyle

dedi:

Ne olurdu, cehennemi ben doldursaydım da, başkaları kurtulsaydı.

Bir kimse Allah yolunda çok eziyet çeken asil bir kişiyi methetti.

O asil kişinin nasıl ona mertçe cevap verdiğiğine bakın: "Meth ü senaya değer ne yaptım?"

Cenabı Hakkın lütfundan ümit besliyorum çünkü insanın kendi gayretine dayanması hattadır"

²⁹ Bediüzzamân Frûzânfer, Sa‘dî ve Sühreverdî, *Sa‘dînâme*, 687-706.

onlardan terbiye almakla iktifa etmemiştir. Muhtemelen bazılarıyla dost olup onlardan feyz almıştır. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak: Sa'dî her mürit gibi sohbetinde bulunduğu ve dostluk beslediği her şeyhe tam manasıyla tabi olup onlara itaat etmemiştir. Muhtemelen tarikat büyüklerinin ilim ve feyzinden nasiplenmek için onların sohbet, görüş ve düşüncelerinden yararlanmıştı. Bazen de onların bazı düşüncelerini kabul etmemiştir.³⁰ Her ne kadar Devletşâh³¹ ve Hidâyet,³² Sa'dî'nin Şeyh Abdulkâdir-i Geylânî'nin (ö.561) talebesi olduğunu iddia etmişlerse de bu doğru değildir. Bu yanlış düşünce bazı *Gülistân* nüshalarının ikinci babındaki ikinci hikâyeden kaynaklanmaktadır.³³

Sa'dî birkaç yıl Bağdat'a kalmıştır. O dönem Bağdat'a bulunan en büyük şeyh, din adamı ve bilginlerden eğitim almıştır. Bağdat'ın önemli medresesi olan Nizâmiye Medresesi'ne gitmiş,³⁴ orada ilim tahsil ettikten sonra Hicaz, Şam, Lübnan ve Rum'a uzun bir seyahate çıkmıştır.³⁵ Kendisinin ifade ettiğine göre âlemin en uzak yerine gitmiş, herkesle hasbihal etmiş, her köşeden bir fayda görmüş, her harmanda bir başak toplamıştır.³⁶ Câmî'ye göre "birçok ülke gezmiş ve birçok kere hacca yürüyerek gitmiştir."³⁷ Devletşâh'a göre "14 kere hacca gitmiş, gaza ve cihat için Rum ve Hint tarafına seyahat etmiştir."³⁸ Ancak kendisinin işaret ettiği Kaşgar ve Hint gibi doğu vilayetlerine bu dönemde gittiği konusu belli değildir. Hatta son yaptığı bu yolculuklara dair işaretlerin veya hikâye ve kısalardaki beyanların doğru olmadığı rivayet edilmektedir.

Sa'dî'nin yaklaşık olarak 620-21 yılında başladığı bir yolculuğu 655 yılında Şîrâz'a dönmesiyle son bulmuştur. Şîrâz'a gelen Sa'dî, Sa'd b. Ebîbekr b. Sa'd b. Zengî'nin sarayına girmiştir. Sa'dî sarayda sadece bir şair olarak görev yapmamıştır. Kaynakların çoğuna, eserlerindeki konulara bakıldığında Salgurlu sarayına intisap edip o silsilenin padişahlarına övgüler söylemiştir, ayrıca Şîrâz veya Şîrâz dışındaki devlet büyüklerine methiyeler yazmıştır. Sa'dî, Şeyh Kebîr Şeyh

³⁰ Frûzânfer, Sa'dî ve Sühreverdî, *Sa'dî'nâme*, 687-706.

³¹ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'l-Şuârâ*, 223.

³² Hidâyet, *Mecmu'l-Fusahâ*, 1: 274.

³³ حکایت؛ عبدالقادر گیلانی را رحمة الله عليه دیدند در حرم کعبه روی بر حسب نهاده همی گفت ای خداوند بیخشای...

Hikâye: "Allah rahmet eylesin, Abdülkâdir-i Geylânî'yi Kâbe Harem'inde yüzünü çakillara koymuş gördüler. Allah'ım, bağışla beni..." Bazı nüshalarda yanlışlıkla kâtipler tarafında "koymuş gördüler" yerine "koymuş gördüm" şeklinde yazılmıştır.

مراد در نظامیه ادرار بود³⁴ * شب و روز تلقین و تکرار بود

Nizâmiye Medresesi'ndeyken maaşım vardı, gece gündüz çalışıyordum, tekrarlarım vardı.

³⁵ Sa'dî'nin gittiği bu vilayetlerde başına gelen havadisleri öğrenmek için *Büstân* ve *Gülistân*'a başvurabilirsiniz. Özellikle Merhum Fûrûgî'nin hazırladığı *Külliyat-ı Sa'dî*'nin 1320 tarihli Tahran baskısına bakılabilir.

³⁶ در اقصای عالم بگشتم بسی * بسر بردم ایام با هر کسی

تمتع به هر گوشه ای یافتم * زهر خرمنی خوشه ای یافتم

Dünya üstündeki pek çok yeri gezdim, insanlarla düşüp kalktım, ülkeme geldim.

Her yerde bir şey gördüm, bir nasip aldım. Her harmana uğrayıp, bir başak aldım.

³⁷ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 600.

³⁸ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'l-Şuârâ*, 223.

Ebû Abdullâh Hafîf’in³⁹ dergâhında hayatı özgürce yaşayıp irşat vazifesiyle ilgilenmiştir, ayrıca halka hizmet edip büyük bir hürmetle yaşamını sürdürmüştür. Şiir, nesir, ahlak ve hikmet alanındaki büyüklüğü sebebiyle yaşamı hakkında çeşitli efsaneler türemiştir. Bu efsanelerin en eski numunesi Devletşâh-i Semerkandî’nin *Tezkiretü’l-Şuârâ* kitabında görülmektedir. Sa‘dî Şîrâz’da muhtemelen kaside, gazel ve muhtelif risaleler yazıp vaaz ve öğüt vererek yaşamını temin etmiştir. Bu dönemde bir defa da Mekke’ye gitmiş ve Tebriz yoluyla Şîrâz’a geri dönmüştür. Sa‘dî mensur eserlerinden olan *Risale-i Şeşom*’un mukaddimesinde belirttiği gibi bu yolculukta Şemseddîn Sâhibdîvân Cuveynî ve kardeşiyle görüşmüştür, Âbâkâhân’ın hizmetine izzet ve ikramla kabul edilmiş ve ona nasihatler vermiştir. Ayrıca 767 yılında istinsah olunan ve Paris Milli kütüphanesinde bulunan daha önce zikredilen bir nüshanın mukaddimesinde şöyle yazılmıştır:

"Allah rahmet etsin Şeyh Sa‘dî şöyle buyurmuş: "Kâbe’yi ziyaret edip Tebriz’e döndüğümde orada bulunan ulema ve salihlerle buluşma şerefine nail oldum. Çok hukukumuz olan Sahib Âlâddîn ve Hâce Şemseddîn Sâhibdîvân’ı görmek istedim. Bir gün onları görmek için yolla koyuldum. Aniden onları Âbâkâ ile oturmuş gördüm. Onları öyle görünce bir köşede beklemeyi düşündüm, çünkü onlar konuşurken yanlarına gitmem uygun olmazdı. Ben tam hareket edecekken her ikisi atla gelip önümde inip bana baktılar, daha sonra gelip bana iltifat edip saygılarını sundular, ayrıca yeri, elimi ve ayağımı öptüler. Babamız yaşında olan mübarek Şeyh’in seyahatten dönmesinden haberdar olmamız uygun değildir dediler." Bu mukaddimededen sonra Sa‘dî’nin Âbâkâ ile yaptığı görüşme bu risalede beyan edilmiştir.

Sa‘dî’nin vefat tarihini çeşitli eserlerde 690, 691, 694 ve 695 şeklinde yazmışlar.⁴⁰ 694 yılında vefat ettiği bilgisi İbnî Fûtî’nin *el-Havâdisü’l-Câme* adlı nüshasında nakledilmiştir. Muhtemelen bu kitabın sayfa düzenlemesinde veya basılma tarihinde bir yanlışlık bulunmaktadır.

695 yılında vefat ettiği bilgisi Muhammed b. Bedr-i Câcermî’nin *Mûnisü’l-Ahrâr* adlı eserinin tarihi maddesinde yer almıştır.⁴¹ 860 yılında telif olunan Ebû Bekr Kutbî-yi Ehrî’nin 1373 yılında basılan *Târîh-i Şeyh Üveys* adlı kitabında 690 yılında vefat ettiği nakledilmiştir.⁴² Devletşâh daha

³⁹ Bu konuda Câmî’nin ifadesine ek olarak Sa‘dî’nin külliyyatındaki Şemseddîn Tâzîkû’nun risalesinde bu mana aşikâr bir şekilde görünmektedir.

⁴⁰ Merhum Saîd-i Nefisî tarafında yazılan ve 1337 yılında edebiyat fakültesi dergisinde yayımlanan "*Târîh-i Dorost Der Gozeşt-i Sa‘dî*" adlı makalede eski ve yeni müelliflerin Sa‘dî hakkında söyledikleri bütün düşünceler dille getirilmiştir.

*Şeyh Sa‘dî’nin pak ruhunun devlet kuşu, 695 yllı Cumartesi gecesi,
Zilhicce ayının yirmi yedisinde toprak bedenden kol kanat çırpıp gitti.*

همای روح پاک شیخ سعدی * شب شنبه زخا و صاد الف دال
مه ذوالحجه از مه کاف و زا روز * بیفشاند از غبار تن پر و بال

همای روح پاک شیخ سعدی * مه ذی الحجه از خا صاد آن سال
شب سه شنبه از مه کاف و زا روز * بیفشاند از غبار تن پر و بال

yeni rivayetlerle 691 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Bu tarihi kabul etmekte ihtiyatlı davranmak lazım. Önce Devletşâh, ondan sonra diğerlerinin dille getirdiği 691 yıllı iki tarihi maddeye dayanmaktadır.⁴³ Ancak 690 yılının Zilhicce ayında vefat ettiği bilgisi Sa'dî'nin yaşadığı döneme yakın kaynaklarda çok geçtiği için bu tarihe güvenmek daha evladır.⁴⁴

Sa'dî hakkında önemli bir nüktayı de hatırlatmak gerekir. Yaşadığı dönemde bile şöhreti her yere yayılmıştır. Bu şöhret hicri yedinci yüzyıla kadar Fars edebiyatı tarihinde yoktur. Kendi döneminin şiir ustaları tarafında tanınan ve meşhur olan Zahîr ve Hâkânî gibi bazı büyük şairlerden hiçbiri Orta Asya'dan başlayıp Hindistan'a kadar Farsça bilen muhtelif ülkelerdeki kişiler arasında Sa'dî kadar meşhur olmamıştır. Sa'dî mübalağa yapmadan eserlerinde birkaç yerde kendi şöhreti ve söz ustalığından bahsetmiştir.

İran dışında yaşayan Emîr Hüsrev ve Hasan-ı Dihlevî, Sa'dî döneminin önemli şairlerindedir. Her ikisi de gazellerinde Sa'dî'yi takip etmişler. Emîr Hüsrev, Sa'dî'yi övüp kendisini yermiştir.⁴⁵

Sa'dî hayatının son yıllarını Şîrâz'da geçirirken Orta Asya'nın küçük vilayeti olan Aksaray şehri onun gönülleri mest eden gazel ve görkemli sözleriyle dolmuş, gazel ve kasidelerine cevaplar verilmiş ve çok sayıdaki şiirde ismi hürmetle yâd edilmiştir. Bu dönemde Aksaray'daki şairlerden biri olan Seyfeddîn Muhammed Fergânî bu büyük üstada birkaç güzel kaside yazmış ve ona övgüde bulunmuştur. Seyfeddîn Muhammed Fergânî, Sa'dî döneminde yaşayan şairlerden biri olup hicri

---

*Şeyh Sa'dî'nin pak ruhunun devlet kuşu, 690 yıllı Salı gecesi,
Zilhicce ayının yirmi yedisinde toprak benden kol kanat çırpıp gitti.*

690 yılının Zilhicce ayının Salı günü ile 695 yılının Zilhicce ayının Perşembe günü gibi tarihlere bakan merhum Sa'id-i Nefîsî ne *Mûnîsü'l-Ahrâr*'da geçen Pazartesi gününü reddetmiş ne de *Târîh-i Şeyh Üveys*'de geçen mezkûr rivayeti sahih kabul etmiştir.

شب آدینه بود و ماه شوال * ز تاریخ عرب خاصاد آن سال
همای روح پاک شیخ سعدی * بیفشاند از غبار تن پر و بال

*Şeyh Sa'dî'nin pak ruhunun devlet kuşu, 691 yıllı Şevvâl ayı,
Cuma gecesi toprak bedenden kol kanat çırpıp gitti.*

همای روح پاک شیخ سعدی * چو در پرواز شد از روی اخلاص
مه شوال بود و شام جمعه * که در دریای رحمت گشت غواص
یکی پرسید سال فوت، گفتم * زخاصان بود از آن تاریخ شد «خاص»

*Şeyh Sa'dî'nin pak ruhunun devlet kuşu, ihlas üzere havalandığı zaman,
Şevâl ayı ve Cuma gecesiydi. Kendisi bir dalgıç gibi rahmet deryasına daldı.
Biri vefat tarihini sordu. Dedim: Haslara özgü olan tarihte oldu.*

⁴⁴ Hamdullâh Mustevfî, *Târîh-i Gozide* adlı eserinde Sa'dî'nin 690 yılının Zilhicce ayının on yedisinde öldüğünü söylemiştir. 845 yılında önce telif edilen *Târîh-i Kebîr-i Ca'ferî* adlı kitapta 690 yılında vefat ettiği yazılmıştır. Yaklaşık olarak 860 yılında telif olunan Ebû Bekir Katabî'nin *Târîh-i Şeyh Üveys* kitabında Sa'dî'nin 690 yılında vefat ettiği yazılmıştır. *Tezkire-i Şuârâ* veya Meclis Kütüphanesi'nde bulunan çok eski bir cönkte Sa'dî'nin vefat tarihi 690 olarak kaydedilmiştir. (Daha fazla bilgi için Sa'id-i Nefîsî'nin *Târîh-i Dorost-ı der Gozeşt-ı Sa'dî* makalesi ile İbn Yûsuf Şîrâzî'nin *Fihrist-i Kitâbhâne-i Şûrâ-yi Millî*, 3: 563." adlı eserlere bakılabilir) Cüneyd-i Şîrâzî'nin *Şeddü'l-izâr fi Haddi'l-evzâr an Züvvârî'l-Mezâr*, Havâfî'nin *Mucmel-i Fesîh*, Devletşâh'ın *Tezkiretü'l-Şuârâ*, Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*, Gâzer'in *Mecâlisü'l-üşâk* adlı eserlerinde Sa'dî'nin 691 yılında vefat ettiği yazılmıştır.

نوبت سعدی که مبادا کهن * شرم نداری که بگویی سخن؟⁴⁵

Sa'dî'nin dönemi eskimesin, söz söylemeye utanmıyor musunuz?

beşinci ve altıncı yüzyıllarda Horasan’ın büyük üstatlarının kullandığı üslubu hicri yedinci yüzyılda devam ettirmiştir. Onun fasih sözleri her zaman vaaz, öğüt, tahkik ve hikmetle doludur. Bu özellikler onun şiir ve irfandaki ulvi makamını göstermektedir. Bir kasidesinde Sa‘dî’ye cevap verip onun şöhretine işaret etmiştir.⁴⁶ Birkaç kasideyi de onu övmek için yazmıştır. İşte o kasidelerin matla beyitleri şöyledir:

نمی دانم که چون باشد به معدن زر فرستادن * به دریا قطره آوردن، به کان گوهر فرستان

Madene altın göndermeyi, denize katre getirmeyi ve ocağa mücevher göndermeyi bilmiyorum.

دلم از کار این جهان بگرفت * راست خواهی دلم ز جان بگرفت⁴⁷

Gönlüm bu dünyanın işlerinden usandı. Doğrusunu istersen gönlüm candan usandı.

به جای سخن گر به تو جان فرستم * چنان دان که زیره به کرمان فرستم

Söz yerine eğer sana can gönderirsem, sanki Kirman’a kimyon gönderdiğimi bil.

بسی نماند ز اشعار عاشقانه تو * که شاه بیت سخنها شود فسانه تو

Sözlerin şah beyti, senin âşıkane şiirlerinden efsanen olmaya çok kalmadı.

Fergânî aşağıdaki kasidesinde şiirlerini büyük üstad Sa‘dî’ye gönderdiğini dille getirip yaptığı bu yiğitliği şöyle dille getirmektedir:

مرا ازغایت شوق نیامد در دل این معنی * که آب پارگینن نتوان سوی کوثر فرستادن

مرا آهن در آتش بود از شوق، ندانستم * که مس ازابلهی باشد به کان زر فرستان

چو بلبل در فراق گل از این اندیشه خاموشم * که بانگ زاغ چون شاید به خنیاگر فرستان

حدیث شعر من گفتن به پیش طبع چون آیت * به آتشفشان زدشت است خاکستر فرستان

بر آن جوهری بردن چنین شعر آن چنان باشد * که دست افراز جولاهان بر زرگر فرستان

ضمیرت جام جمشید است و دروی نوش جان * بر او جرعه‌ای نتوان ازین ساغر فرستادن

سوی فردوس باغی را نزیید میوه آوردن * سوی طاوس زاغی را نشاید پر فرستادن

بر جمع ملک نتوان به شب قندیل بر کردن * سوی شمع فلک نتوان به روز اختر فرستادن

اگر از سیم و زر باشد ور از در و گهر باشد * به ابراهیم چون شاید بت آزر فرستان

ز باغ طبع بی‌بارم ازین غوره که من دارم * اگر حلوا شود نتوان بدان شکر فرستان

تو کشورگیر آفاقی و شعر تو تو را لشکر * چنین لشکر تو را زبید به هر کشور فرستان

Parlaklığının çokluğundan dolayı gönlüme bu mana geldi, zira çukur suyunu Kevser havuzuna doğru göndermek mümkün değil.

ور تو را شهرت سعدی نبود نقصی * حاجتی نیست در اسلام اذان را به منار⁴⁶

Eğer sana Sa‘di’nin şöhreti eksiklik değilse, İslam’da ezanı minarede okumaya gerek yok.

مدح سعدی نگفته بی‌تی چند * طوطی نطق را زبان بگرفت⁴⁷

Daha Sa‘di’yi öven birkaç beyit söylemeden nutuk atan papağanın dili tutuldu.

Parlaklığından ben ateşteki demirdim, paslı demiri altın potasına göndermek cahillikten olduğunu bilemedim.

Bülbül gibi gülün firakı düşüncesi nedeniyle suskunum çünkü karga sesini müzisyene göndermek yaraşır mı?

Senin su gibi tabiatının önünde şiirimi söylemenin hikâyesi Zerdüşt'ün ateşkedesine kül göndermek gibidir.

Öylesine bir cevhere böyle bir şiir götürmek örümceklerin yaptığını altın işleyenlere göndermek gibidir.

Vicdanın Cemşîd kadehi gibidir ve onda afiyet var. Onun için bu kadehten bir yudum göndermek mümkün değil.

Bir bağda ekilen meyveyi cennet tarafına götürmek uygun değil, tavusun yanına bir karga göndermek uygun değil.

Gece bir kandille bütün mülkü aydınlatmak mümkün değil, felek mumu tarafına gündüz şansı yıldızı göndermek mümkün değil.

İster altın ve gümüşten ister mücevher ve inciden olsun, İbrahim'e put kırıcı göndermek yaraşır mı?

Sahip olduğum koruğa rağmen doğal bahçeden nasipsizim, eğer helva olacaksa şeker göndermenin manası yok.

Sen dünyadaki ülkeleri fethedensin ve senin şiirin sana ordudur. Senin orduna her ülkeyi fethetmek yaraşır.

Fergânî kasidelerinde Sa'dî'yi "Söz Sultanı"⁴⁸ diye adlandırıp onun ülkeler fetheden şiirini "Hayat Suyu Menzili"⁴⁹ olarak nitelemiştir, ayrıca şairlikte hiç kimsenin onun yerini tutmayacağını ifade etmiştir.⁵⁰ Gerçekten Fergânî ne söylemişse doğru çıkmıştır.

Sa'dî'nin Memduhları: Sa'dî daha çok Salgurlu Atabekleri, Fars'ın büyük vezirleri, valileri, âlimleri ile kendi döneminin birkaç devlet adamına övgüde bulunmuştur. Hayatının ilk döneminin bir kısmı her ne kadar Atâbek Sa'd b. Zengî'nin son dönemine denk gelmişse de *Külliyât'*ında onun adı geçmemektedir. Hatta hiçbir risale ve münşeâtını ona takdim etmemiştir.

سراسر حامل اخلاص از این سان نکته ها* ز سلطان سخن دستور و چاکر فرستادن⁴⁸
Baştanbaşa ihlasla dolu olan bu nükteleri söz sultanı, kul ve kölesi olduğum bana göndermiş.

سخن او که هست آب حیوه* چون سکندر همه جهان بگرفت⁴⁹
Onun sözleri ab-ı hayat gibidir. İskender gibi bütün dünyayı fethetti.

دیگری جای او نگبرد و او* به سخن جای دیگران بگرفت⁵⁰
Başkası onun yerini tutamaz ama o sözleriyle diğerlerini yerini tuttu.

Çetin KASKA, Sa‘dî-i Şîrâzî Kimdir?

Salgurlular içinde Sa‘dî’nin en büyük memduhu Sa‘d b. Zengî’nin oğlu ve 623-658 yıllında ülkeyi yöneten Atabek Muzaferüddîn’dir. Bu hükümdar Moğollarla iyi geçindiği için Fars’ta emniyet ve güveni tesis etmiştir. Sa‘dî bu sultan döneminde Şîrâz’a geri dönmüş ve *Bûstân* ya da Sadînâme’yi 655 yılında ona takdim etmiştir, ayrıca *Bûstân* ve *Gülistân*’daki birçok konuda ve bazı kasidelerinde ondan bahsetmiştir.

Sa‘dî’nin bir diğer memduhu babasının hükümranlılığı döneminde ülkedeki birçok sorunu halleden Sa‘d b. Ebû Bekr’dir. Sa‘dî gerçekten bu Atâbek zamanında özel bir yere sahiptir, ancak sadece 12 gün sultanlık yapan bu memduhu genç yaşında vefat etmiştir(ö.658) Sa‘dî, *Gülistân*’ı ona 656 yılında takdim etmiştir, ayrıca onun adını *Bûstân*’ın mukaddimesinde, bazı kasidelerinde ve onun ölümü üzerine yazdığı iki tesirli mersiyede zikretmiştir. Gazellerindeki bir makta beyitte bu şehzadeye olan ilgisini şöyle dille getirmiştir:

ورم به لطف ندارد عجب، که چون سعدی * غلام سعد ابوبکر سعد زنگی نیست

İncelik noktasında maşukum gibisi yoktur. Sözdeki incelik noktasında benzersiz olan Sa‘dî’nin neden Sa‘d Ebû Bekr’e hizmetkâr olmadığına şaşkınum.

Bu iki Atâbekten sonra Sa‘dî Salgurlu diğer Atâbekleri yani Atâbek Muhammed b. Sa‘d b. Ebûbekr (658-660), Atâbek Muzafferüddîn Selçûkşâh b. Salgur (661-662), Sa‘d b. Ebû bekr Menkûhe Menkû Timûr b. Hûlâgû’nun kızı Atâbek Âbeş Hâtûn (662-663), Atâbek Sa‘d b. Ebûbekr’in eşi ve Atâbek Muhammed b. Sa‘d’ın annesi Türkân Hâtûn’a övgüde bulunmuştur.

Sa‘dî, Salgurluların vezirlerinden olan Emîr Fahreddîn Ebû Mansûr Havâcî’yi de methetmiştir. Bu şahıs Ebûbekr b. Sa‘d dönemi bilgin ve çalışkan vezirlerdendir. Şîrâz’da kendisinden sonra uzun süre ayakta kalan çok sayıda eser ve vakıf bırakmıştır. 658 yılından kısa bir süre sonra Türkân Hâtûn’un emriyle gizlice katledilmiştir.

Sa‘dî Moğolların bazı vali ve devlet memurlarını da övmüştür. Örneğin: Emîr Enkiyânû 667-670 yılları arasında Âbâkâhân hükümdarlığı altında Fars hükümetini üstlenmiştir. Emîr Muhammed Bey 670-677 yılları arası Şîrâz hâkimi olarak görev yapmıştır. Şemseddin Hüseyîn Âlkânî Oluğ Bîtekçî, Şîrâz’ın en büyük kâtibi olup Şemseddîn Muhammed Sâhibdivân döneminde bu görevi yapmıştır. Melik Şemseddîn Tâzikû Fars’ın en zengini olup, birkaç defa Âbâkâ döneminde sonra Fars vergisini düzeltme taahhüdünde bulunmuş ve git gide bütün servetini bu yolda feda etmiş ve sonunda hasır dokumaya başlamıştır. Mecdüddîn Rûmî, Ergûn Hân döneminde 686-688 yılları arasında Fars’ta vali olarak görev yapmıştır. Nureddîn b. Siyâd Fars’ın zenginlerinden olup birkaç defa mal varlığını hazineye bağışlamıştır.

Sa'dî, Salgurlu devletinin yok olması ve İlhân'ı metheden bir kaside yazmıştır. Bazı eski nüshalarda bu kasidenin başında "Salgurlu diyarının yok olması" başlığı yazılmıştır. Kaside şöyle başlamaktadır:

این منتهی بر اهل زمین بود ز آسمان* وین رحمت خدای جهان بود بر جهان
تا گردنان روی زمین منجز شدند* گردن نهاده بر خط فرمان ایلیخان

Bu iyilik gökten yeryüzü ehlineydi. Dünyaya cihan hükümdarının rahmetiydi bu.

Dünyadakilerin boyunları usanana kadar, İlhân'ın koyduğu fermana boyun eğecekler.

Bu İlhân muhtemelen Hülâgû'dur. Salgurlu diyarının yok olması konusu Selçûkşâh'ın isyan edip Moğol askerî hâkimlerini öldürmesi ve Hülâgû askerlerinin Fars diyarına saldırıp Selçûkşâh'ı öldürmesi hadisesidir.

Sa'dî memduhları arasında Şemseddîn Muhammed Sâhibdîvân Cüveynî ve kardeşi Alâddîn Atâ Melik Cüveynî'ye herkesten daha fazla övgüde bulunmuştur. Sa'dî bu iki devlet adamına fasih kasideler yazıp kendilerini methetmiştir. Onlarda Sa'dî'ye saygı gösterip her türlü yardımda bulunmuşlar. Sa'dî'nin Arapça ve Farsça kıtalardan oluşan *Dîvân*'ındaki bir bölüm Sâhibdîvân Cüveynî'nin övgüsü hakkındadır. Sa'dî'nin onun ismini "Sâhibiyye" olarak yâd etmiştir. Bu ismi şairin ona verdiği dair düşünce uzak bir ihtimal değildir. Sa'dî'nin külliyyatından yer alan *Risale-i Şeşgâne* adlı eserin üç ve altıncı risalelerindeki iki hikâye Sa'dî, Sâhibdîvân ve kardeşi Âtâmelik arasındaki irtibat hakkındadır. Bu iki risaleden biri olan altıncı risale Sultan Âbâkâ adıyla meşhurdur, daha önce bu risaleye işaret etmiştik. Diğer risale yani üçüncü risale Sâhibdîvân'ın Sa'dî'ye sorduğu sorulardır. Bunun karşılığında Sa'dî'ye beş yüz dinar altın armağan göndermiştir. Sâhibdîvân'ın Sa'dî'ye bu soruları sormasındaki amacı okuyucuların bu konu hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. Sa'dî'nin Sâhibdîvân'ı methetmek için yazdığı kasideler en iyi kasidelerdir. Sa'dî, Atâ Melik için de birkaç kaside yazmıştır. Bu kasidelerin birinde Cüveynî hanedanından gördüğü iyilikleri sıralayıp kendisi hakkında şöyle demiştir:

اگر نه بنده نوازی از آن طرف بودی* من این شکر نفرستادمی به خوزستان
مرا قبول شما نام در جهان گسترده* مرا به صاحب دیوان عزیز شد دیوان

Eğer kullarına merhamet etmeseydin ben bu şükürü Hûzistân tarafına göndermezdim.

Beni kabul etmekle ünüm cihana yayıldı. Bana Sâhibdîvân sayesinde aziz oldu divan.

Sa'dî'nin eserleri manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Onun en önemli mensur eseri olan *Gülistân* Arapça ve Farsça şiirlerle süslüdür. Sa'dî'nin mensur eserleri hakkında

bilgi verirken detaylı olarak değineceğiz şimdilik sadece onun manzum eserleri üzerinde duracağız.⁵¹ Şimdi bu makalede kısaca *Külliyat-i Sa‘dî* ve içindekiler hakkında bilgi vereceğiz:

1-Fars şiirinin ve Sa‘dî’nin en önemli manzum eserlerinden biri *Bûstân*’dır. Külliyât’ın eski nüshalarında adı *Sa‘dînâme* olarak yazılmış, daha sonraları *Bûstân* olarak şöhret bulmuştur. Bu manzume ahlak, terbiye, vaaz ve tahkik hakkında olup on bölümden oluşmaktadır. 1-Adalet, 2-İhsan, 3-Aşk, 4-Tevazu, 5-Rıza, 6-Zikir, 7-Terbiye, 8-Şükür, 9-Tövbe, 10-Münacat ve Kitabın Sonu. Bu manzum kitabın tamamlanması hakkında Sa‘dî şöyle bir ifade kullanmıştır:

به روز همایون و سال سعید* به تاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج* که بر شد این نامبردار گنج

Çok uğurlu bir gündü, kutlu bir yıl sırası, mübarek bir tarihi, tam iki bayram arası.

Vaktaki sene tam altı yüz elli beş oldu, bu değerli hazine gerçek incilerle doldu.

Bu bilgiye göre *Bûstân* 655 yılında bitmiştir, ancak Sa‘dî’nin ne zaman bu kitaba başladığı belli değildir. Sa‘dî, *Bûstân*’ın başında İran’a dönemeden önce bu eseri yazdığından ve vatanına dönerken arkadaşlara hediye niyetine getirdiğinden bahsetmektedir:

در اقصای گیتی بگشتم بسی* بسر بردم ایام با هر کسی
تمتع به هر گوشه‌ای یافتم* ز هر خرمنی خوشه‌ای یافتم
چو پاکان شیراز، خاکی نهاد* ندیدم که رحمت بر این خاک باد
تولای مردان این پاک بوم* برانگیختم خاطر از شام و روم
دریغ آمدم زان همه بوستان* تهیدست رفتن سوی دوستان
بدل گفتم از مصر قند آورند* بر دوستان ارمغانی برند

Dünya üstündeki pek çok yeri gezdim, insanlarla düşüp kalktım, ülkeme geldim.

Her yerde bir şey gördüm, bir nasip aldım. Her harmana uğrayıp, bir başak aldım.

Şirazlılar kadar alçak gönüllü ve temiz görmedim, Allah bu toprağa merhamet etsin.

Bu toprakların temiz insanı beni çağırdı, Şâm ve Rûm diyarından beni geri çağırdı.

⁵¹ Zebihullâh Safâ bu makalede Sa‘dî’nin mensur eserleri hakkında bilgi vermediğinden biz onun mensur eserlerine burada kısaca değineceğiz: 1-*Gülistân*: Bu eseri Sa‘dî, Salgurlu Ebû Bekr b. Sa‘d b. Zengî adına 656 yılında kaleme almıştır. Münâcât, na‘t ve yazılış sebebinin anlatan bir önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdabını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. (Tahsin Yazıcı, "*Gülistân*" DİA, 14: 240-41, 1996) 2-*Takrîr-i Dibâce*. 3-*Nasîhatü'l-mülûk*: Sa‘dî bu eseri bir dostunun isteği üzerine hükümdarlara öğüt vermek amacıyla nazımla karışık yazmıştır. 4-*Risâle-i 'Akl u 'Işk*: Sa‘deddin Netanzî’nin akıl ve aşkla ilgili sorusuna Sa‘dî’nin verdiği cevaptır. 5-*Risâle-i Enkiyânû*: Yönetici ve hükümdarların uyması gereken hususlar hakkında Enkiyânû’ya verilen öğütlerdir. 6-*Mecâlis-i Pencgâne*: Beş meclisten oluşan Arapça ve Farsça şiirlerin yer aldığı bu eser Sa‘dî’nin vaazlarından oluşmaktadır. 7-*Risâle-i Selâse*. 8-*Su‘âl-i Sâhibdîvân*. 9-*Mülâkât-ı Şeyh Bâ Abaka Han*. 10-*Risâle-i Şemseddîn Tâzî-gûy*. (Mustafa Çiçekler, "*Sa‘dî-i Şîrâzî*" DİA, 35: 405-407, 2008).

*Ülkeler gezip, hediyesiz gelmek istemedim, dostları görmeye eli boş gelmek istemedim.
Kendime dedim: Mısır'dan şeker getirirler, dostları ziyarete gidenler hediyeler götürürler.*

Sa'dî, *Bûstân*'ı Ebû Bekir b. Sa'd Zengî adına yazmıştır. Kitabın dibacesinde ona takdim ettiğini belirtmiştir. Aşağıdaki meşhur beyit Sa'dî'nin bu sultan zamanındaki özel konumuna işaret etmektedir:

سزد گر به دورش بنام چنان* که سید به دوران نوشیروان

Sa'dî onun devrinde yaşadığı için övündü, Seyyid, Nûşîrevân devrinde diye övündü.

Bûstân'da bu beyitten başka birkaç konuda daha bu sultanın adı zikredilmiştir. Sa'dî, Atâbek Muhammed b. Sa'd b. Ebûbekir döneminde muhtemelen *Bûstân*'ı tekrardan gözden geçirmiş ve Atâbek Muhammed hakkında methiyeler eklemiştir:

اتابک محمد شه نیکبخت* خداوند تاج و خداوند تخت

جوان جوان بخت روشن ضمیر* به دولت جوان و به تدبیر پیر

Atabek Muhammed, iyi bahtlı padişah, hem tahtın, hem tacın sahibi padişah.

Genç mi genç, kalbi temiz, bahtı ongun, yaşı genç, devlet yönetiminde ise olgun.

Bûstân'daki beyit sayısı yaklaşık olarak dört bindir. Şimdiye kadar defalarca Sa'dî'nin külliyyatıyla veya ondan bağımsız basılmıştır.

2-*Kasâ'id-i 'Arabî*: Sa'dî'nin manzum eserlerinden ikincisi Arapça kasideleridir, yaklaşık yedi yüz beyit civarındadır. Tegannî, medih ve nasihat konuları hakkında yazılmıştır. Mu'tasım-Billâh'a mersiye olarak yazılmış uzun bir kaside de bulunmaktadır.

3-*Kasâ'id-i Fârsî*: Farsça kasideleri vaaz, nasihat, tevhid ve övgü hakkındadır. Birçok kaside daha önce isimlerini zikrettiğimiz hükümdar, vezir ve devletin ileri gelen şahsiyetlerini methetmek için yazılmıştır.

4-*Merâsî*: Mu'tasım-Billâh, Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî, Sa'd b. Ebû Bekir, Emîr Fahreddin Ebî Bekr (Büyük ihtimale bu şahıs vezir Emîr Fahreddîn Hevâcî'dir.) ve İzzeddîn Ahmed b. Yûsuf için mersiye konusunda yazılmış kasidelerle Sa'dî'nin hâmisî Atabek Sa'd b. Ebû Bekir adına kaleme alınmış son derece etkili bir terciibentten oluşmaktadır.

5-*Mülemma'ât ve Müselleşât*, 6-*Tercî'ât*, 7-*Tayyibât*, 8-*Bedâyi'*, 9-*Havâtîm*, 10-*Gazeliyyât-ı Kadîm*, (yedî, sekiz, dokuz ve onuncu kitaplar Sa'dî'nin gazellerinin adlarıdır.) 11-*Sâhibiyye*: (Bazı Farsça ve Arapça kıtalardan ibaret olan bu eserde şiiirlerin çoğu Sâhibdîvan Şemseddîn el-Cüveynî'nin övgüsü hakkında olduğundan bu isimle anılmıştır) 12-*Hubsîyyât*: Hezel tarzında yazılmış şiiirlerden oluşmaktadır. Mukaddimesinde şöyle Arapça bir ibare bulunmaktadır: *Sa'dî dedi ki, bazı şehzadeler, kendileri için, benden faydasız ve boş konularla ilgili bir kitap yazmamı istediler.*

Bunu yapmadım ve beni öldürmekle tehdit ettiler, bunun üzerine ben de bu beyitleri söyledim Allah’a istiğfar ederek...” Bu mecmuada iki tenkitli güzel mesnevi, birkaç gazel, kıta ve rubai bulunmaktadır. Bu beyitlerin hepsi kusurlu değildir, bazıları güzel ve latiftir. Sa‘dî’nin külliyatını derleyen Âlî b. Ahmed Bîsütûn, Sa‘dî’nin *Mecâlis-i Hezel* ve *Mezhekât* adlı mensur eserlerini *Hubsîyyât* mecmuasına ekleyip külliyatın sonunda yayınlamıştır. 13-*Rubâ’iyyât*, 14-*Müfredât*.

Külliyât-i Şeyh tabiri Sa‘dî’nin manzum ve mensur eserlerinin tamamına verilen bir unvandır. Sa‘dî’nin ilk toplanılan eserleri hakkında bilgi yoktur, ama Sa‘dî’nin müstakil eserleri olan *Gülistân* ve *Büstân* ile geriye kalan eserlerini toplayıp tanzim ettiği bilinmektedir.

Mesela Sa‘dî’nin vefatından 27 yıl sonra yani 718 yılında istinsah olunan Doktor Muhammed Hüseyin Lokmân Edhem’e ait Külliyat nüshasındaki Tayyibât bölümünün sonunda şöyle yazılmıştır:

سعديا بسيار گفتن عمر ضایع کردن است * وقت عذر آوردن است

Ey Sa‘dî çok konuşmak ömrü zayi etmektir. Artık özür dileme zamanıdır.

Allah’tan istiğfar diler, ona tövbe ederim ve nimetine şükreder, rahmetini niyaz ederim. Her türlü noksandan münezzeh olan Allah’ın yardım ve inayetiyle kitap tamamlandı. Benden sonraki milletlere ibret olması için yazdım. Ey celal sahibi, kitabından ötürü Sa‘dî’yi bağışla. Bu kitabın nazımı, şeyh, imam ve muhakkik, Müşerrefü’l-mille ve’d-dîn, Muslih Sa‘dî’nin yazdıklarından nakledildi.

Bu satırlar okunduğunda Sa‘dî’nin kendi Tayyibât adlı gazellerini toplayıp derlediğini ve belki geriye kalan diğer şiirlerini de topladığı söylenmektedir.

Bîsütûn’un mukaddimesinde bahsedildiği gibi kendisi Sa‘dî’nin külliyatını toplamaya girişmeden önce birisinin toplayıp derlediğini ifade etmiştir: "O halde ey azizim şunu bil ki Sa‘dî’nin divanı aslında toplanıp derlendiğinde 22 kitap ve risale etmişti. 16 kitap, 6 risale, bazıları 7 risale demişler. Öyle olursa toplam 23 kitabı oluyor. Aslında sebebi "*Risâle-i Meclis-i Hezel*" adlı kitabı da risalelerin başına eklemelerindendir. Bendeniz bu risaleyi kitabın girişinden alıp sonuna götürüp *Hubsîyyât* ve *Metîbât*’in içine dâhil ettim, çünkü girişte iyi durmuyordu, böylece 22 kitap oldu, gerisine hiç karışılmadı ve bu düzen üzere külliyat nihayete erdirildi."⁵²

Yukarıdaki sözlerden anlaşıldığı üzere Âlî b. Ahmed b. Ebî Bekr Bîsütûn’dan önce Sa‘dî’nin eserlerinin bulunduğu "*Külliyât-i Âsâr-i Sa‘dî*" adlı eser başka birisi tarafından derlenip toplanmıştır, ancak beyitlerin sonunda bulunan harflere göre gazellerin tanzim edilmesi ve *Külliyât* fihristinin tertip edilmesi Bîsütûn tarafında yapılmıştır. Buna göre Bîsütûn nihai nüshayı hazırlamadan önce, *Külliyât-*

⁵² Paris Milli Kütüphanesi Nüshası, Tarih: 767, Numara: 1778.

i Âsâr-i Şeyh daha önce Sa'dî'nin kendisinin bir kısmını derleyip topladığı şekliyle basılmış ve günümüzde az da olsa nüshaları bulunmaktadır.⁵³

Külliyatın derlenip toplanması muhtemelen Sa'dî'nin vefat ettiği yılların yakın gerçekleşmiştir. Ali b. Ahmed b. Ebî Bekr Bîsütûn ilk olarak 726 daha sonra 734 yılında *Külliyât-i Âsâr-i Şeyh*'in nihai nüshasını hazırlamıştır. Bîsütûn 726 yılında ilk önce Sa'dî'nin *Kasâ'id*, *Tayyibât*, *Bedâyi'*, *Havâtîm* ve *Gazelyyât-i Kadîm* adlı beş kitabını toplayıp matla beyitlerindeki alfabe harflerine göre düzenlemiştir. Birkaç nüshayı böyle basmış ancak sekiz yıl sonra bu tarzın eksiliklerinden haberdar olmuştur. Arkadaşlarının tavsiyesi neticesinde şiir ve beyitleri daha kolay bulmak için her kaside ve gazelin sonundaki harfe bakarak alfabe sırasına göre bir fihrist düzenleyip 734 yılının Recep ayında bitirmiştir. Bîsütûn'un *Külliyât-i Âsâr-i Şeyh*'i düzenlerken ilk yaptığı değişiklik, kitabın girişinde bulunan *Risâle-i Meclis-i Hezel*'i kaldırıp kitabın sonuna götürüp *Hubsîyyât* ve *Metîbât*'a eklemek olmuştur. Bu yüzden risale ve kitaplarının sayısı 23'ten 22'ye inmiştir. Bu risaleler ve manzum olan kitaplar hakkında daha önce gerekli açıklamaları yaptık. Mensur eserleri hakkındaysa başka bir makalede bilgi verilecektir. Burada sadece şu noktayı eklemek gerekir: Bu 22 parçanın ilk bölümünde bir mukaddime bulunmaktadır. Muhtemelen külliyat olarak tarif edilen *Külliyât-i Âsâr-i Şeyh* ilk kez toplanılırken kitapta hezel, nazım, nesir, Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerin hepsi toplanmış ve tam anlamıyla kâmil bir şiir mecmuası haline gelmiştir. Ayrıca ilk derlenen üç, dört ve altıncı risaleler hakkındaki bütün mensur mukaddime ve açıklamalar muhtemelen Sa'dî'nin ahvali ve vaziyeti veya bazı sözleri hakkındadır. Bu risalelerin birinde Şemseddîn Sâhibdivân'ın beş sorusuna cevap verilmiştir. Bir risalede Sadeddîn Netenzî'nin aşk ve akıl hakkında sorduğu manzum bir soruya cevap verilmiştir. Bir risalede Âbâkâ, Emîr Enkiyânû ve Şemseddîn Tâzîkû hakkında üç hikâye anlatılmıştır.⁵⁴

Sa'dî'nin hayattayken bulduğu şöhret ve nam ölümünden sonra bile artarak devam etmiştir. Kısa zamanda Fars dili veya Fars edebiyatının en büyük ve en iyi şairlerinden biri olarak tanınmıştır. Fars dilini fesahat ve belagat yönünde en iyi kullanan şairler arasına girmiştir. Sa'dî'nin ünlü olmasındaki nedenlerden birkaç tanesini şöyle sayabiliriz: Sa'dî fasih dilini ve mucizevi ifade tarzını sadece medih ve aşıkane hisleri beyan etmek için kullanmamıştır. Muhtemelen onu daha çok millete hizmet etmek, insanları saadette kavuşturmak ve onlara nasihat vermek, yolunu kaybedenlere doğru

⁵³ Merhûm Muhammed Alî Fûrûğî'nin Sa'dî'nin *Külliyât*'ını basarken esas aldığı nüshanın bir parçası şimdi Meclis Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 816 numaralı Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshada Sa'dî'nin şiir ve risaleleri Bîsütûn'un tanziminden farklı olarak sıralanmıştır.

⁵⁴ Bazı muasırlar Tâzîkû kelimesini Tâzîgû şeklinde yazmışlar. Manası "Arapça konuşan kimse" anlamındadır. Bazıları da Tâzî şeklinde yazmışlar. Muhtemelen Tâzîkû daha sahih ve doğrudur. Şemseddîn Tâzîkû, İran'ın büyük tacirlerindenmiş. Bütün İran ülkesinin maliyesini uhdesinde tutuyormuş.

yolu göstermek için kullanmıştır. Bu konuda İran’ın bütün şair ve yazarlarından daha başarılı ve benzersizdir. İkincisi Sa‘dî bilgili, cihanı tanıyan, devrin tatlı ve acılarını tatmış bir yazar ve şairdir. Hayatı boyunca edindiği tecrübeleri şiirlerinde halkının doğru yolu bulması ve daha başarılı olmaları için dille getirmiştir. Üçüncüsü latif ve sıcak sözlerini nazım ve nesir olarak ahlaki ve içtimai konularda cazibeli hikâye ve masalarla okuyucuya aktarmıştır. Onlara sadece kuru nasihat ve can sıkıcı vaazlarla seslenmemiştir. Dördüncüsü gazel ve methiyede yeni ve taze bir tarz ortaya koymuştur. Methiyede kendi hekîmâne düşünce ve vaazlarını beyan etmek için rumuzlu cümleler kullanmıştır. Gazeldeki lirik şiirlerinde istediği yerde keyifli, hikmetli ve cazibeli hikâyelerini dile getirmiştir. Beşincisi Sa‘dî vaaz, hikmet ve hidayet konusunda şakacı, latifeli, neşeli ve tatlı sözlü bir şairdir. Mizahi ve ciddi sözleri o kadar latif kullanmış ki okuyucu ister istemez ona âşık olmuştur. Altıncısı Farsça konuşanların eskiden kullanmış oldukları misallerden istifade edip onları kendi nazım ve nesriyle ifade etmiştir. Sa‘dî’nin mucizevi, sağlam, anlamlı, derin ve kısa sözleri İran toplumunda o kadar yayılmış ve yol gösterici olmuş ki ister avam ister havastaki insanların yazı ve konuşmalarında günümüzde bile görülmektedir.

Bu mesele ve daha önce Sa‘dî’nin eserlerinin ehemmiyeti ve İranlılar arasında nüfuz etmesi hakkında belirttiğimiz konulara değinmek gerekecektir. Ancak bütün bunlar önce Sa‘dî’nin kelimasının üslup ve fesahati önemlidir. O yüzden kendisine "Sa‘dî-i âhirzamân"⁵⁵ unvanının verilmesi sezadır. Farsça söyleyen şairler arasında tatlı kelim ve fesahatli beyan onunla son bulmuştur. Fesahatli ve sade dillile daha önceki üstadları ihya etmiş ve hicri altıncı yüzyılın ikinci yarısı ile hicri yedinci yüzyıldaki Fars dillinde kullanılan uydurma ve yapmacık sözleri ortadan kaldırmıştır. Sa‘dî’nin nazarındaki fesahatin mizanı daha önceki devirlerde zikredilenlerden çok farklıdır. Fars diliyle şiir yazan Abdolvâsî-i Celebî ve Enverî-yi Ebîverdî gibi şairlerin ortaya çıktığı dönemde, eğer mübalağaya kaçmayacaksa Menûçehrî’nin doğumu olan hicri beşinci yüzyıl ve Lâmiî’den kısa bir süre sonra, İran’da şairliğin yüceliği ve kudreti; şiirlerde kullanılan karmaşık, eski kelime ve rumuzlu lafızlar ile orantılı olmuştur. Üsluptaki bu mübalağa tedrici olarak hicri altıncı yüzyılın sonlarında öyle bir hal almıştır ki Farsça şiir okuyan kişiler Arapçanın ağır diliyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁵⁶ Şairlerin eserlerindeki latif ve cazibeli manalar bıkkınlık ve usanç veren bir hal almıştır. Şairler sadece hayal konusundaki beceri ve maharetlerini göstermek için çabalamışlardır. Edebi

⁵⁵ هرکس به زمان خویش بودند * من سعدی آخرالزمانم

Herkes kendi zamanında vardı. Ben ahir zamanın Sa‘dî’siyim.

فلیج نددت بقیت وحدی * قفل در لانی بعدی⁵⁶

Yukarıdaki şiir Cemâleddîn Abdulrezâk-i Isfahânî’ye aittir. Güzel olan bu terciibendin tamamına bakıldığında Farsçadan ziyade Arapça olduğu anlaşılacaktır. Bunun gibi şiirler çok fazladır.

sanatlar hicri altıncı yüzyılda çok revaç kazanmıştır. Hicri altıncı yüzyılın sonu ile hicri yedinci yüzyılda bu edebi sanatlar öyle bir raddeye gelmiş ki bazı büyük şairlerin kaside ve kıtalarını anlamak için mufassal şerhler yazılması ve uzun bir süre edebi eğitim alınması gerekmiştir. Bu konu hakkında zaten daha önce bilgi vermiştik. Bu açıklamalara göre hicri dördüncü yüzyılın sonu ile hicri beşinci yüzyılın başındaki büyük şairler özellikle Rûdekî, Feruhî ve Firdevsî gibi kimseler şiirlerini fesahat ve parlak anlamlarla süslemişler, ancak Sa'dî git gide şartlanma, ibham ve anlam tekrarı tuzağına düşen ve muğlak, zor, kimi zaman da güzel zevkten uzak lafızlarla karışmış Fars şiirini Firdevsî'nin ulaştırdığı kemal, güzellik, yücelik, parlaklık, lütuf ve gönül çekicilik derecesine ulaştırmıştır. Sa'dî'nin birçok yerde ilim öğrenmiş olması, farklı ülkeler gezmesi, tecrübe sahibi olması, tarifsiz zevk ve şevke ilgi göstermesi onu Fars şiir ve nesrinde eşsiz kılmıştır. Hicri dört ve beşinci yüzyıllardaki Fars dilinin en mahir üstatlarının sahip olduğu sadelik, açıklık ve fesahat üslubuna geri dönmüş ve tekrar o üslubu zirveye ulaştırmıştır. Eğer Sa'dî Fars şiirinde icat ettiği bu akımı yapmamış olsaydı, daha öncekilerin kullandığı üslubu takip etseydi, büyük ihtimalle Fars edebiyatı tarihinde elde ettiği bu makamı hiçbir zaman elde edemeyecekti. Özellikle bu konuda zamanın hilafına hareket etmiştir. Sa'dî ilk fesahat sahiplerinin üslubuna geri dönmüş ve onların söylediklerinin zahirine değil yaptıklarının esasına ve temeline yönelmiştir. Bu açıdan Sa'dî şiirde olduğu gibi nesirde de yeni bir üsluba sahiptir. Bu yeni üslupta çok yeni, latif, anlamlı mazmunlar kullanmış, sade, akıcı ve kolay lafızlar icat etmiştir. Ayrıca Sa'dî'nin sözlerinde tüm fesahatin incelikleri en üst seviyede bulunmaktadır. Sa'dî'nin edebi ve dini konularda âlim olması, çok uzun süre Arapça ders alması ve uzun bir müddet Arap ülkelerinde kalmasından ötürü Arapça şiirleri sağlam ve iyidir. Akıcı ve güzel şiirlerinde hiçbir zaman Farsçayı garip Arapça lafızlara feda etmemiştir. Kasidelerindeki bazı kafiyeler hariç neredeyse kullandığı bütün Arapça kelimeler Fars diline nüfuz etmiş ve revaç kazanmış kelimelerden oluşmaktadır. Sa'dî'nin şiir ve nesrinde hicri altıncı ve yedinci yüzyıl kâtip ve şairlerinin üsluplarındaki zor Arapça terkipler yoktur, çünkü kendisi yerli yerinde ve eşit kullandığı Arapça ve Farsça kelimeler sayesinde terkipler zevk verir hale gelmiştir. Bu yüzden Farsça konuşan toplum, kâtiplerin cansız, muğlak ifadelerinden ve şairlerin mübalağalı ve bıkkınlık veren terkip ve lafızlarından usandığı için çabucak Sa'dî'nin üslubunu benimsemiştir. Üslubundaki cazibedarlık Farsça konuşan toplumlar arasında hızlıca yayılmıştır. Sa'dî döneminde yaşayıp, onunla arkadaş olup mensur ve manzum eserler yazan Muhammed Zeyderî, Atâ Melik Cüveynî, Vasâfû'l-Hazare, Seyîd Zûlfikâr-i Şîrvânî ve Bedr-ı Çâçî gibi kimseler zor kalıplar, yapmacık lafızlar ve Arapça terkipler kullanmalarına rağmen asla Sa'dî'nin tatlı beyanındaki üsluba ulaşamamışlar. Devletşâh şöyle der:

"Sa‘dî'nin divanına şiirin tuzluğu demişler."⁵⁷ Bana göre bu tabiri bizim Farsça konuşan büyüklerimiz Sa‘dî'nin şiirini tasvir etmek için kullanmışlar, çünkü Sa‘dî'nin şiirinin sahip olduğu yüksek makamı tarif etmek için bundan başka söz söylenemezdi. Sa‘dî'nin şiiri gerçekten tuz, lezzet, tatlılık ve letafetin hepsine sahiptir. Şekerin tatlılığı ve lezzeti şiirlerinde bulunmaktadır. O yüzden Sa‘dî daha hayattayken hem manzum ve hem de mensur eserleri büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Özellikle *Bûstan* ve *Gülistân* sahip oldukları hikmet, vaaz ve tahkik neticesinde Farsça konuşan kişilerin ders kitabı olmuştur. Bu yolla Sa‘dî'nin nüfuzu Farsça konuşanlar üzerinde büyük etki bırakmıştır. Hatta bugün toplum içinde ve Farsça konuşanlarla anlaşmak için kullandığımız ve diğer millet ve toplumlarla irtibatımızı sağlayan bazı tabir ve ıstılahlar Sa‘dî'nin kullandığı dilden kaynağını almıştır.

Kaynakça

Ahmed-i Râzî, Emîn. *Heft İklîm*. Çâp-i Tehran. 1. 1341.

Âzer, Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Çap-i Bombay.

Bâykarâ, Sultan Hüseyîn, *Mecâlisü'l-Üşşâk*. Nşr. Kemâleddîn-i Gâzergâhî. Çâp-i Hind.

Câcermî, Muhammed b. Bedr. *Mûnisü'l-ahrâr* Nşr. Mîr Sâlih-i Tâlibî. Tahran. 1350

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns*. Çâp-i Tehran.

Cüneyd-ı Şîrâzî, Muînüddîn Ebü'l-Kâsım. *Şeddü'l-İzâr fi hadî'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr*.

Nşr. Mirza Muhammed Kazvînî-Abbas İkbâl Aştîyânî. 1328.

Cüveynî, Atâ Melik. *Cihângüşâ-yi Cüveynî*. Nşr. Mirzâ Muhammed Hân Kazvînî. Tahran.

1347.

Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'l-Şua‘râ*, Çâp-i Tehran.

Hâfî, Fasîh. *Mücmel-i Fasîh*. Nşr. Seyyid Mahmûd Ferah.

Hidâyet, Rızâ Kulî Han. *Mecmu'l-Fusahâ*. 1. Tahran. 1382.

Hidâyet, Rızâ Kulî Han. *Riyâzü'l-Ârifîn*. Çâp-i Tehran. 1316.

Lûdî, Emîr Şîr Alî Hân. *Merâhü'l-Hayâl*. Çâp-i Bombay.

Mîr Abdulrezzâk, Samsâmü'l-ddevle. *Bahâristân*. Çâp-i Modras.

Mîrhând, *Habîbü'l-Seyr*. Çâp-i Tehran.

Muhammed-i Fergânî, Seyfeddîn. *Divân*. Çâp-ı Müellif. 1: Tahran. 1364.

Mustevfi, Hamdullâh. *Târîh-i Güzîde*. Nşr. Abdul Hüseyîn Nevâî.

Nefisî, Saîd. *Târîh-i Dorost Der Gozeşt-i Sa‘dî Be Kalem-i Merhûm Saîd-i Nefisî*. Mecerle-i

Dânişkede-i Edebîyât-i Tehrân. Şomâre-i Evvel. Sâl-i Şeşom. Mihrmâh. 1377.

Numânî, Şiblî. *Şi‘rû'l-Âcem*. Tahran. 1909.

⁵⁷ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'l-Şuarâ*, 223.

Sa‘dî-i Şîrâzî, *Külliyât-ı Sa‘dî*. Nşr. M. Ali Furûgî - Abdülazîm Karîb. Tahran. 1351.

Sa‘dî-i Şîrâzî, *Sa‘dî Külliyyât* Nşr. Alî b. Ahmed. Tahran, 1381.

Safâ, Zebihullâh. *Târîh-i Edebiyât Der İrân*. Çâp-ı Şeşom. Enteşârât-ı Ferdovs. Tehrân. 1368.

Safî-yi Sebzvârî, Fahreddîn Alî. *Letâ‘ifü't-Tavâ‘if*. Tahran. 1336.

Şüşterî, Kâzî Nûrullâh. *Mecâlisü'l-mü'minîn*. Çâp-ı Tebriz. 1268.